

*Бибик С. П.,**orcid.org/0000-0002-9765-497X**доктор філологічних наук, професор,**провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови Національної академії наук України**Терещенко С. І.,**orcid.org/0000-0002-0467-223X**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри бізнес-лінгвістики**Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

КУЛЬТУРА НАУКОВОГО ВИСЛОВЛЕННЯ СТУДЕНТА В КОНТЕКСТІ ПОНЯТТЯ «СЛАБКА НОРМА»

Анотація. У статті наголошено на тому, що в українській гуманітаристиці дедалі більшої ваги набуватимуть питання оцінки сучасної літературної норми, адже розширення сфер функціонування літературної мови в останні два-три десятиліття і розширення кількості мовців, які залучаються до українськомовного усного та писемного спілкування в офіційному на напівофіційному середовищах, зростає. Звичайно, не всі мовці, зокрема учні, вихованці, студенти, відвідувачі офіційних установ та й працівники загалом, мають належну культуромовну базу для формування висловлення.

Запропоновано аналіз анормативів, засвідчених в усній і писемній практиці студентів-нефілологів. У центрі уваги прояви слабких норм – орфографічних, пунктуаційних, граматичних і семантико-стилістичних.

Дослідження дало змогу зробити попередні висновки про взаємодію екстра- та інтралінгвальних чинників ослаблення певних норм української літературної мови. В одних випадках це спричинено наявністю варіантів у мові, в інших же – незнанням правил, норм, приписів, нехтування принципами культури спілкування в офіційній сфері.

Також наголошено на такому чиннику, як відсутність належної українськомовної практики в повсякденному спілкуванні, що ослабляє нормативність професійного спілкування державною мовою.

Підкреслено, що мовний аналіз девіантних (аномальних) текстів-висловлень має бути зосереджений на такій типології відхилень: 1) власне мовні девіації фонетико-орфоепічні, орфографічні, пунктуаційні, семантичні (порушення синонімічних зв'язків слів), граматичні (порушення синтаксичних зв'язків), стилістичні (відхилення від стилістичних норм формування висловлення в певних функціональних умовах, дискурсах, жанрах спілкування); 2) позамовні девіації: логічні (відхилення від відображення взаємозв'язків реалій, понять, явищ) та онтологічні (відсутня конструктивна інформація).

Сформульовано перспективи дослідження, які, на думку співавторів, полягають у розширенні дискурсів молодіжної комунікації, які варто охоплювати з метою спостереження тенденцій у пунктуаційному оформленні висловлень, у написанні слів разом/окремо, з дефісом тощо.

Ключові слова: норма, слабка норма, девіація, анорматив, культура мови, суржик.

Постановка проблеми. В українській гуманітаристиці дедалі більшої ваги набуватимуть питання оцінки сучасної літературної норми, адже розширення сфер функціонування літературної мови в останні два-три десятиліття і розширення кількості мовців, які залучаються до українськомовного усного та писемного спілкування в офіційному на напівофіційному середовищах, зростає. Звичайно, не всі мовці, зокрема учні, вихованці, студенти, відвідувачі офіційних установ та працівники загалом, мають належну культуромовну базу для формування висловлення (під «культуромовною базою» розуміємо сформовані мовно-культурні стереотипи, тобто знання і комунікативні навички застосування лексико-граматичних, фонетико-орфоепічних, правописних норм української літературної мови).

Тому дослідження відхилень від норми, помилок важливе з кількох причин:

- формування дослідницької, фактологічної бази девіантних, чи аномальних, текстів-висловлень, які дали б змогу вдосконалювати методики навчання української мови, виявляти слабкі норми в сучасній мовній практиці. Нагадаємо, що «сильна, або стійка, мовна норма» – це регулярні, традиційні реалізації кодифікованих мовних одиниць у писемній і усній практиці, а «слабка мовна норма» – це нестійка норма, пов'язана з регулярним відхиленням від кодифікованих правил [1, с. 276]. Одним із джерел такої інформації є писемна та усна практика студентів українських вищих навчальних закладів;

- вивчення аксіологічних підходів до унормування мовної практики – національної та іншомовної, так би мовити, достатніх умов для порозуміння (що забезпечені навіть ослабленням норми) і повноцінного оформлення думки і донесення її до адресата (забезпечені повним дотриманням норми, якою її сприймає спільнота і певний відрізок часу).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавлення питаннями унормування літературної мови – це центральна проблема будь-якої літературної мови, оскільки вона є явищем із виразними ознаками динамічної стабільності. Саме стабільний складник літературної норми забезпечує її функціональність і роль як інструмента спілкування нації, є передумовою формування і передавання через тексти стереотипів культури спілкування в різноманітних ситуаціях мовного життя національної спільноти.

Теорія літературно-мовного розвитку в Україні ґрунтується на працях Л.А. Булаховського, М.М. Пилинського, В.М. Русанівського, С.Я. Єрмоленко та ін. фундаторів теоретичних засад становлення і динамічної зміни норм української мови. Згідно з усталеним уявленням, норма – це «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства» [2, с. 438].

Саме увага до «слабкої норми» уможливило вивчення екстра- та інтралінгвальних причин і наслідків появи девіації в мовній практиці, формування критеріїв аномальності тексту-висловлення. Такі дослідження вже зумовлені теоретичними і практичними результатами, які засвідчені в роботах Ю.Д. Апресяна [3; 4], Н.Д. Арутюнової [5], Ф.С. Бацевича [6], Т.В. Попової [7], О.Г. Рудої [8] та ін.

В умовах українсько-російської двомовності повсякчас буде актуальним питання про силу мовного коду в комунікації, про сплутування мовних кодів.

Загалом зауважуємо, що питання відхилення від мовної/комунікативної норми в колі зору когнітивістики, соціо-, психолінгвістики, лінгвокультурології, педагогіки, методики вивчення національних та іноземних мов тощо. Спеціалізований (мовний) ракурс на питання комунікативної девіації зосереджений на системно-теоретичному, когнітивному, дискурсно-текстовому, комунікативному і контрастивному аспектах.

З нашого погляду, мовний аналіз девіантних (аномальних) текстів-висловлень має бути зосереджений на такій типології вад: 1) власне мовні девіації фонетико-орфоепічні, орфографічні, пунктуаційні, семантичні (порушення синонімічних зв'язків слів), граматичні (порушення синтаксичних зв'язків), стилістичні (відхилення від стилістичних норм формування висловлення в певних функціональних умовах, дискурсах, жанрах спілкування); 2) позамовні девіації: логічні (відхилення від відображення взаємозв'язків реалій, понять, явищ) та онтологічні (відсутня конструктивна інформація).

Метою статті є виявлення та систематизація відхилень від норм української літературної мови в мові сучасних студентів-нефілологів, встановлення причин девіацій в усній та писемній практиці.

Виклад основного матеріалу. Зібраний матеріал – це висловлення студентів, оприлюднені в усній і писемній формах. Їхня критична оцінка з погляду слововживання, відхилень від правописних норм ґрунтуватиметься на диференціації орфографічних/пунктуаційних, лексико-фразеологічних, граматичних норм.

Насамперед зазначаємо, що в писемних наукових висловленнях студентів засвідчено численні порушення **орфографічної норми**. Вони, як правило, зумовлені: а) впливом ненормативної (суржикізованої) усної мови студентів (*прекраси, процетувати, знайомий с цим явищем, відбувається обмін через посередників, тут наявна тафтологія, заробив свої мільони, ці докази беззаперечні, проішла курс, що надасть можливість...*); б) незнанням правил українського правопису чи несформованістю орфографічної навички (*у будь-якій ситуації; що до мовних засобів й авторських прийомів, ось на приклад можу сказати, спрямована на створення попиту та досягнення цілей; Останньою книжкою яку я прочитав була книга Лабіринт відображень* (зам. книга «Лабіринт відображень»), *це було з'ясовано у Приймальні ректора; діджіталізація – найновіший шлях розвитку бізнесу; стайлінг допоможе створити себе; шерінг як нова економічна бізнес модель*); в) неусталеністю пев-

них написань, що їх засвідчують, і тексти науково-навчальної літератури, засоби масової комунікації (*вони мають великий вплив на побудову бізнес зв'язків; спеціальність менеджмент організації* (зам. спеціальність «Менеджмент організації»), *трейд-маркетингова / трейд маркетингова / трейдмаркетингова діяльність, у майбутньому я буду продактменеджером / продакт менеджером / продакт-менеджером*).

На жаль, традиційно студенти виявляють недостатній рівень мовного чуття та оволодіння **лексичними нормами** української літературної мови. У зв'язку з цим визначаємо порушення, уникнути яких варто було, дібравши відповідний синонім.

Зокрема, давно рекомендовано в книжній практиці уникати слова «даний» і вживати синоніми **цей, названий, згаданий**, помилкове: **Даний** *твір відноситься до жанру «кіберпанк»*.

Серед помилкових уживань іменників – «відношення» зам. *ставлення* (...*цитати досить точно змогли передати відношення працівників до їхньої роботи...*), «оселя» зам. *середовище* (*Але є в них і ще одна важлива роль, зберегти урожайність: лісосмуги, а тим паче ліси, є оселею для безлічі тварин – природних ворогів*), «оточуючі» зам. *оточення* (*Зростають шанси вибудувати сприятливі взаємини з оточуючими*). Так само неправильний лексичний відповідник може мати стилістично недоречну форму – розмовну зам. книжної (*Як зазначили вчені: Атмосферу забруднюють діоксид сірки, фториди, озон та купа інших речовин*).

Почасти студенти виявляють незнання значень тих чи інших слів, тому вживають їх не у властивому контексті, як-от: «менталітет» зам. *ставлення*; «темпоральний» зам. *тимчасовий* (**Менталітет** *більшості з нас до роботи, як правило, проявляється у відкласти на потім; У Міністерстві сподіваються, що події сьогодення несуть лише темпоральний характер*).

Слабка лексична норма виявляється й у вживанні деяких дієслів: «виробляти» зам. *справляти* (враження) (*Багато в чому від нашої поведінки залежить враження, яке ми виробляємо...*), зокрема не з відповідним стилістичним забарвленням, як-от: розм. «полюбляти» зам. нейтрального *захоплюватися* (*у вільний час полюбляю вивчати сімейний бізнес – у вільний захоплююся вивченням сімейного бізнесу*). Зауважуємо студентам про надмірне окниження висловлювань (*Одне тільки спокійне споглядання на клумби або доглянуті дерева надає спокій*, зам. «справляти спокійне враження»; *Сьогодні стало відомо, що він має намір пролонгувати балотуватися на пост президента*, зам. «продовжувати балотуватися / висуватися»; *Відома усім інформація про його минуле може дуже сильно лімітувати його дії*, зам. «обмежувати його дії»). Часом у мові студентства засвідчуємо суржикізми, спричинені російсько-українською інтерференцією (*Лише почавши казати правильно ви почнете визивати повагу оточуючих*).

Лексичні помилки спричиняє неухважність до семантики слова, неврахування його багатозначності: *Мені треба бути особливо уважним до цієї межі мого характеру* (очевидно, тут ідеться про рису характеру), *я не маю до цього ніякого відношення* (зам. *я до цього не причетний*), *Дякуючи своїй наполегливості, я досягла значних результатів* (зам. *завдяки...*).

В усній і писемній науковій мові студентів поширені стилістично марковані лексико-фразеологічні одиниці на зразок *задля, наразі* та кальковані з російської мови вирази, зокрема *тим не менше, з цієї причини, при умові, у першу чергу, привести приклад, ідеться мова* тощо. Більшість помилок

спричинені нерозрізненням значень слів-паронімів та псевдосинонімів: *Опираючись на світовий досвід, вийти з положення «бананової республіки можливо; Це призводить до того, що для простішого розуміння того, про що йдеться мова, легше використовувати іноземні терміни процесів, функцій і т. д.*

Крім того, усна і писемна мова студентів виявляє слабкі *граматичні норми*. Слабкою нормою тут є форма родового відмінка іменників другої відміни чоловічого роду, пор. приклади: *враження від віршу, не одразу зрозумів значення цього терміну, раніше я пройшов би мимо цього університета, мені ніколи не доводилося читати такого цікавого детектива*. У практичній діяльності звертаємо увагу студентів на аномалії – форми прізвищ чоловіків на приголосний та -о, а також на -а/-я (*винахід Дмитра Дибенко; у мого кращого друга й одногрупника Андрія Лебединця; прізвища Назара Гаркуша (зам. Гаркуші) не згадували*). Оформляючи ділову та наукову документацію (заяви, пояснювальні записки), студенти ігнорують правила граматичної стилістики і нагромаджують іменники чоловічого роду в давальному відмінку однини з однаковими закінченнями на зразок: *декану факультету маркетингу, ректору університету, завідувачу відділу*. Поміляються і тоді, коли для вираження міри ознаки предмета чи явища застосовують не притаманні українській мові словоформи (*в самий неочікуваний момент, з не самими присмними враженнями*) або ж поєднують для цього не поєднувані способи й засоби, наявні в українській мові (*висловлюся більш точніше, найбільш оптимальніший варіант виходу, вимоги наступні: подача має бути як можна більш повною*). Нові норми написання афіксодів іншомовного походження тільки усталюються, а тому є порушення і в таких уживаннях: *можна сміливо зарахувати Україну до топ-десяти найкращих країн-лідерів*. Зауважимо, згідно з Українським правописом 2019, частина *топ* з числівниками в українській мові не поєднується [9, с. 49].

Усе ще слабкою нормою в усному і писемному спілкуванні студентів є кличний відмінок: його здебільшого ігнорують. Наприклад, *шановний пан ректор; шановний керівник проєкту; Олег, я з тобою не погоджуюся; Марина Дмитрівна, ми чекаємо в 203 аудиторії; я звертаюся до тебе, автор цього твору*.

Студентська мовотворчість іноді прикро вражає недолугими синтаксичними конструкціями, серед яких можна виділити такі типові порушення:

а) речення з повторенням того самого прийменника або вживання прийменника у словосполученні з нормативним безприймениковим зв'язком: *Найголовніші риси для мене як для менеджера: відповідальність... (зам. найголовнішими рисами для мене як майбутнього менеджера є відповідальність...), готова працювати у неповний робочий день;*

б) речення з порушенням правил граматичного керування та лексичного зв'язку: *Галузь освіти являє собою процес опанування навичками та знаннями, які взаємопов'язані в контексті соціалізації особистості та спрямований на відтворення інтелектуального потенціалу нації;*

в) речення з порушенням узгодження між підметом і присудком: *Шановні пані та панове, деякі з вас, я впевнена, вважає, що людей, які розмовляють українською мовою, досить багато;*

г) задовгі синтаксичні конструкції, що завуальовують думку автора: *Наприкінці ХХ сторіччя з'явилась галузь світового господарства міжнародний ринок освітніх послуг, який включає щорічний обсяг продажів в розмірі кількох десятків*

мільярдів доларів та обсягом споживачів в кілька мільйонів. Натомість варто висловитися так: *Наприкінці ХХ сторіччя з'явилася галузь світового господарства – міжнародний ринок освітніх послуг, щорічний обсяг продажів якого сягає десятків мільярдів доларів та охоплює кілька мільйонів споживачів*.

Аналіз письмових науково-навчальних робіт студентів також показує, що є проблеми, пов'язані з несформованими уміннями і навичками чітко, точно і виразно висловлювати думку. Незнання національних особливостей, притаманних науковому викладу, вплив російської наукової мови [10, с. 165] породжують стереотипність мислення, що виявляється в недоречному нагромадженні штампів, продукуванні мовних покривів: *Цікаво, у якому сенсі тут йде мова? (зам. Цікаво, про що тут йдеться), Текст не несе в собі цікавої інформації (зам. Текст не містить цікавої інформації / Текст малоінформативний / Текст не цікавий для обізнаного читача), На мою думку, наданий текст є невлучним відповідно своєї назви (зам. На мою думку, назва тексту не відповідає його змісту)*.

Невміння точно висловити думку спричинює не лише стилістично невправний зміст, його недолуге синтаксичне оформлення, але й порушення *пунктуаційних норм*. Під впливом мережевого спілкування студенти часто забувають про правила вживання розділових знаків, не надають належного значення пунктуаційному оформленню речень. Через це засвідчуємо в їхній писемній практиці речення із: а) зайвими розділовими знаками (*За змістом, стаття досить стисло сформована через складні речення та наукові терміни; Впровадження іншомовних слів в українську мову не можна називати невірним, або бездумним; В багатьох країнах світу з розвиненими економіками, страхові компанії здатні конкурувати з основними інституційними інвесторами, в першу чергу, з банками; Фемінітиви, як головна проблема в українському словотворенні; Предмет дослідження – використання комерціалізації, як чиннику розвитку науки та освіти в Україні в сучасній умовах глобалізації; Світова практика показує, держави є зацікавленими в розвитку страхування життя як галузі економіки*); б) відсутніми розділовими знаками, коли вони обов'язкові за правилами пунктуації (*Де б вони не працювали чи то помічником впливової людини чи кухарем чи продавцем у продуктовому магазині...; Це авторські прийоми які були використані щоб донести сучасному читачу іронію роботи в офісі*).

Беззаперечно, що культура мови – це усвідомлення значення літературного зразка для розвитку національної культури, а цілісність культури потребує культивування загальноприйнятого літературного стандарту [11, с. 124]. Недосконале володіння літературним стандартом української мови уможливує проникнення суржику в мову студентів. Зневизначають мову здобувача вищої освіти, викликають недовіру до його професіоналізму вислови на зразок *займався кришою, задати питання, прибігнути до абсурду; Берть приклад в успішних людей, переймайте їх сильні сторони, звички, проще кажучи, надихайтесь ними – це зробить вас кращими; Откажітесь від паперових рахунків і зайвих чеків; Зелений колір – чи не найбільш зустрічаємий колір у природі*.

Висновки. Виявлені відхилення від норм в усній і писемній практиці студентів-нефілологів засвідчують типовість аномативів, які підлягають оцінці в контексті поняття «слабка норма». Серед причин девіативності мовної поведінки молоді в навчальному середовищі є незнання правил, нехтування приписами, порушення їх у спонтанних комунікативних ситуаціях,

коли ослаблений індивідуальний внутрішній культуромовний контроль. Звичайно, відсутність належної українськомовної практики в повсякденному спілкуванні також ослабляє нормативність професійного спілкування державною мовою.

Перспективами дослідження вважаємо розширення дискурсів молодіжної комунікації, які варто охоплювати з метою спостереження тенденцій у пунктуаційному оформленні висловлень, у написанні слів разом/окремо, з дефісом тощо.

Література:

1. Єрмоленко С.Я. Сильна і слабка мовна норма. *Літературна норма і мовна практика*. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. С. 265–269.
2. Єрмоленко С.Я. Норма. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 438.
3. Апресян Ю.Д. Избранные труды: в 2-х т. Москва : Языки русской культуры, 1995. Т. II. Интегральное описание языка и системная лексикография. С. 598–621.
4. Апресян Ю.Д. Языковые аномалии: типы и функции. *Res Philologica: Филологические исследования* / под ред. Д.С. Лихачева. Москва – Ленинград : Наука, 1990. С. 50–71.
5. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык (к проблеме языковой «картины мира»). *Вопросы языкознания*. 1987. № 3. С. 3–19.
6. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної девіатології. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2000. 236 с.
7. Попова Т.В. Лингвистика дефектного текста. *Уральский филологический вестник*. 2012. № 3. С. 133–137.
8. Руда О.Г. Комунікативні девіації в умовах українсько-російського білінгвізму. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 198 с.
9. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.
10. Шульга Т. Типові помилки в наукових роботах студентів. *Культура слова*. 2011. Вип. 74. С. 163–166.
11. Єрмоленко С. Засоби масової комунікації і мовна свідомість сучасного українця. *Культура слова*. 2013. Вип. 79. С. 123–125.

Bybyk S., Tereshchenko S. Culture of the student's scientific expression in the context of the concept of “weak norm”

Summary. The article emphasizes that in the Ukrainian humanities the issues of evaluation of the modern literary norm

will become more and more important. After all, the expansion of the spheres of functioning of the literary language in the last two or three decades and the expansion of the number of speakers who join the Ukrainian-language oral and written communication in the official and semi-official environments is growing. Of course, not all speakers, including pupils, pupils, students, visitors to official institutions and employees in general, have a proper cultural and linguistic basis for the formation of speech.

The analysis of the normatives certified in oral and written practice of students-non-philologists is offered. The focus is on the manifestations of weak norms – spelling, punctuation, grammar and semantic and stylistic. The study allowed us to draw preliminary conclusions about the interaction of extra- and intralingual factors weakening certain norms of the Ukrainian literary language. In some cases, this is due to the presence of options in the language, in others – ignorance of the rules, norms, regulations, disregard for the principles of communication culture in the official sphere.

It is also emphasized such a factor as the lack of proper Ukrainian-language practice in everyday communication, which weakens the normative professional communication in the state language.

It is emphasized that the linguistic analysis of deviant (anomalous) texts-utterances should focus on the following typology of deviations: 1) proper linguistic deviations phonetic-orthoepic, orthographic, punctuation, semantic (violation of synonymous connections of words), grammatical (violation of syntactic connections), stylistic (deviations from the stylistic norms of expression in certain functional conditions, discourses, genres of communication); 2) extralinguistic deviations: logical (deviations from the reflection of the relationships of realities, concepts, phenomena) and ontological (no constructive information).

The perspectives of the research are formulated, which, according to the co-authors, consist in expanding the discourses of youth communication, which should be covered in order to observe trends in punctuation of statements, in writing words together / separately and with a hyphen, etc.

Key words: norm, weak norm, deviation, normative, language culture, surzhik.